

EPİSTEMİYATRİ KAPISINI AÇARKEN

Prof. Dr. Ahmet İNAM*

Bilgi sağlığı, **epistēmiyatrî**, dünya gezegenindeki serüveninde, insanın geleceğini belirleyecek sağlık alanı. Epistemiyaatrî, sözünü, **epistēmē** ve **iatreia** sözlerinden türettim. İatreuō, iyileştirmek, şifa vermek anlamına geldiği gibi, örneğin Aristoteles'in metinlerinde "düzeltmek", "yanlıştan, özürden arındırmak" anlamlarına da geliyor. Epistemiyaatrî, önerdiğim anlamıyla bir tıp alanı değil, bir ahlak (etik) alanı. Genişletilirse bir disiplinler arası alan da olabilir. Şimdilik ben, epistemiyaatrî'yi felsefenin bir dalı olan etik'in bir çalışma alanı olarak görüyorum. **Philosopho-iatros** olanlar, felsefe hekimi olanların alanı. Hekimlere de, tüm **kültür hastalıklarına** ilgi duyan insanlara da açık. Bilgi sağlığı, epistemiyaatrî, bir hekim dostudur, bir **philiatros**. Nasıl filozof bilgelik dostu ise, bilgi sağlığına önem veren, onu araştıran kişi de, hekimin (hikmet, bilgelik sahibi!) dostudur. **Philiatreia**, ideal bir "bilgelik" ardında yürüyen, bilgelik dostu olan filozof gibi, şifanın, iyileştirmenin, sağlığın, sağlığın dostu olan herkesin yürüyeceği bir yolun adı olabilir. Türkçe yazılış ve okunuş kolaylığı ile **filiyatrî** bir iyileştirme bilgeliği, iyileştirme sevgisidir. **Filiyatrosları**, bu sevgiyi içlerinde taşıyanları bekler. **Miso-iatros** olanları, şifa düşmanlarını (meslekleri tıp ile ilgili olsa da!) dışlar.

Epistemiyaatrînin alanı, 'bilgilerimle nasıl sağlıklı yaşayacağım?', 'bilgilerimle ilişkim nasıl olmalı ki sağlıklı bir yaşam süreyim?' sorularıyla açılıyor. Soruyu "ben" merkezli olmaktan kurtarırsak, 'bilgi ile olan ilişkimiz nasıl olmalı ki, yaşamımız sağlıklı olsun?' ya da "insanla bilgisi arasındaki ilişki nasıl olursa, insan yaşamı sağlıklı olur?" biçiminde sorabiliriz.

Bilgi sağlığı, herşeyden önce içinde yaşadığımız, gitgide küçüldüğü, söylenen dünyanın sağlığı sorunudur. İnsanın bilgisiyle içinde yaşadığını düşündü (gümüz düşsel küreye bilgi küre diyelim (epistemosfer!). Bilgisiyle soluk alır insan, bilgi kürede! Bilgi kürenin sağlıklı bir çevre ve ortam oluşturmaması, orada ki bilgilerin ve bireylerin sağlıklı olması için sorulan sorular ve yanıtlar alanıdır epistemiyaatrî. Bilgi küre, sağlık araştırmaları (iatrologia!) açısından dörtlü bir yapı taşır:

1. Bireyler

2. Bilgi kürenin dokusunu oluşturan bilgiler

3. Bilgi kürenin maddi alt yapısını oluşturan çevre. Fiziksel, duygusal, doğal, toplumsal, ekonomik, kültürel...özellikleri taşıyıcı çevre.

* ODTÜ, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

4. Bilgi kürenin düşsel, düşünsel, etki alanı olan ortam. Bilgi kürenin sağlığı, öyleyse, içindeki bireylerin, bilgilerin, maddi, kültürel, psikolojik, sosyolojik, ekonomik çevrenin, düşünsel ortamın sağlığını gerektirir.

Sağlıkla ahlak arasında üzerinde çok çalışılması gereken bir bağ vardır. Bilgi ahlak-sızları, bilgi sağlıksızlarından, hastalarından çıkar. Bilgi çalan, bilgi sömüren (bilgiyi eleştirmeyip, geliştirmeyerek, daraltıp, tutsak eden), bilgiyle sömüren, bilgi çarpıtan, bilgi saygısız, bilgi sorumsuz ahlaksızın, bilgi sağlığı sorunu, epistemiyatrik sorunu olup olmadığına bakmalıdır öncelikle. Sağlığı, epistemik sağlığı yerinde olan biri, epistemik ahlaksız olur mu? Bana olamaz gibi geliyor. Elbette bu iki kavramı da daha açık kılar-sak sorunun yanıtı daha belirgin olur. Sanki, sağlıksız ahlaksız, ahlaksız sağlıksızdır, bilgi kürede.

Bilgi küre, Popper'in üç dünya kuramına benzer biçimde, bir diğer açıdan dörtlü boyutta kendini gösterir:

1. Bilgi kürenin fiziksel boyutu. Bilgiler, kağıt üzerinde, bilgisayarlarda elektro nik devrelerde bulunur, çeşitli işaretler, şekiller olarak madde üzerinde, fiziksel dünya içindedirler.

2. Bu fiziksel imlerin, işaret ve şekillerin algılandığı, algılayanın, 'özne'nin dünyası ile insanda yaşarlar.

3. Bilginin, insanın nöro-psikolojik yapısında, fiziksel dünyadan (1. Dünya!) alınarak yer bulmasıyla, insan, bilginin olduğu 3. dünyaya ulaşır. 3. dünya, tüm düşüncelerin, kanıların, teorilerin bulunduğu dünyadır. Platon'un idealar dünyasını andıran bu dünyada, fiziksel ve psikolojik anlamda 'zaman ve uzam' yoktur; bilgiler 'burada' 'sonsuzadek' dururlar. Birinci dünyadaki fiziksel bir yapı olan, örneğin bir mürekkep lekesi ya da ses dalgası olan sözcükten, algılama yetimiz, belleğimiz yardımıyla adım adım kavrama yaklaşırız. Kavram, bir ve ikinci dün ya 'üstünde' üçüncü dünyada durur. Birinci ve ikinci dünyası yeterli olanlar, üçe çıkıp, oradaki kavramla ilişki kurarlar, o kavramın bilgisine sahip olurlar.

Sağlıklı bilgiküre bu yolculukları yapabilen bireylerin yaşadığı bilgiküre dir. Örneğin ezberci bir 'eğitimden' geçmiş bir birey, üçe çıkamaz, bilgi kırıntıdır elindekiler. Anlamaz. Taklit eder. Üçüncü dünya, onun için anlaşılmasız söz yığınlarının, simgelerin dünyasıdır. İkinci dünya, üçüncü dünyaya hazır değildir. İkinci dünya özür, bilgi hastalarıdır bunlar. Örneğin duyu organların da, beyin yapısında, nörolojik altyapısında sorunları olanların bilgi özürlerine birinci dünya özürleri, birinci dünya hastalıkları ile malul insanların epistemik sıkıntıları diyebiliriz. Üçüncü dünyaya çıkmaya hazır, birinci ve ikinci dünyası sağlıklı olanlar üçüncü dünyayı yaşayamayabilir. Bunlar, öğrenmelerinde yöntem sorunları olanlardır. Kılavuzları, öğretmenleri özür, üçüncü dünyaya erişip, orayı geçebilenler, kavramlar arasında, sevinç ve coşkuyla dolaşır, şen bilginin (la gaya scienza) şölenini yaşayabilenler, bilgikürenin dördüncü boyutunu yaşayabilmiş insanlardır, çoğunluk. Bu boyut, **pathostur**. **Epistemik pathos**, bilgi öğrencisinin, bed-

ni, duyguları, düşüncesi, çevresiyle girip yaşayacağı, bir aşk alanıdır. Bilgiye talebi olan, bilgi gönüllüsü, bilgi edinmenin kahrını, çilesini çekmeye hazır, araştırma cesareti ile yüreklerini ve beyinlerini harekete geçir miş, üçüncü dünya yolcularının yolu **epistemik pathos**'tan geçer. Özerkliği olan, bilgiye sorumlu, bilgiye saygılı insanların yaşadığı epistemik âlem, üçüncü dün ya ya ulaşmanın sağlığını sağlayan, bilgikürenin en etkin sağlık güvencesidir.

Bilgiküre, **bilgiküreciklerinden** oluşur. Bilgi yayan, üreten insanlar, topluluklar, bu kürecikleri oluşturur. İnsan teknolojik olanaklar sayesinde birbirinden, dünyadan 'haberli' görünüyor. Okuma yazma bilenlerin sayısı görünüşte artıyor, bilgikürenin nüfusu giderek artıyor! Pathosu yaşayanların sayısının arttığını söylemek zor. Bilgi taklidi yapanlar, sınavlardan geçenler, diploma alanlar, 'teknik' öğrenenler artıyor yalnızca.

Bilgi, bir başka çalışmamda gösterdiğim gibi altı biçimiyle yaşıyor bizde. Organizmaya ulaşan, çoğunlukla ayırdına varamadığımız her etki, bir anlamıyla bilgidir; buna, **bilinti** diyorum. Bilintiler, farkedilip, işlenmeye başlanınca **veri** oluyorlar bizim için. Verilerin **kanı** olmaları ise düzenlenmeleriyle başlıyor. Kanıların dizgesel olarak biraraya getirilip, uzmanca bir bilgi düzeyine çıkarıl malarıyla **bilceler** elde ediyoruz. Bilceli insanlara **uzman** diyoruz. Ortada hala, Eski Yunanlı'nın Epistêmê dediği bilgi yok. Bilcenin bilgi olması ancak, uzman malumatının temellendirilmesi, dayanaklarının bulunmasıyla olanaklıdır! Bilcesini bilgi kılmış uzman, özgün metinlere inebilen, uzmanca bilgisinin diğer bilgiler arasındaki yerini düşünebilen, tartışabilen kişidir. Yoksa, uzmanın kör bilgi si, bilcesine sıkışıp kalır. Alanındaki gelişmeleri izler, anlatır, uygular ama yorumlayıp, katkıda bulunamaz. Bilgisini **epistemik pathos** içinde yaşayabilip, yorumlayabilen insanın bilgisine, **özgül bilgi** diyorum.

Dediklerimi açabilmek için, bilgiyi dört biçimde yaşayan insan tiplerinden söz edeyim. Hevesli, amatör, hevesli olduğu alana ilgi duyan, zaman zaman büyük bir coşkuyula bu bilgiye ulaşmak isteyendir. Örneğin, elektroniğe hevesli bir genç, kendi kendine radyo yapabilir, birkaç elektronik araç tamir edebilir, elektronik aygıtların özelliklerini bilebilir. Eğer bu genç, bu bilgi alanını ciddiye alırsa çıraklık aşamasına girer. Heveslide bilgi alanına bağlanma yoktur. Çırakta ise bağlanma vardır. Yola girmiştir. Çırakta eksik olan bağımsızlıktır. Örneğin çırak olarak, alanında deney yapan biri, deney sonuçlarından bir türlü emin ola maz, ustasının onayını bekler. Kendi kendine deney yapabildiğinde, uzman olur. Uzman, görece olarak bağımsızdır. Bilinmesi gerekeni bilir. Uzmanı uzmanlığına çakan, bağlayan özelliği, memurluğudur. Çoğunlukla epistemik pathosu yaşa yamaz. Kendinden istenileni verir, yalnızca. Radyoda, notalara uygun bir biçim de kemanını çalar. Keman sanatçısıdır. Sanatçı uzman. Kemanını çalar ve yemeğe gider. Mesaisi bitmiştir çünkü. Bir de usta var: Usta, uzmandır, özgül bilgisi olan biri, beyni ve yüreği **epistemik pathosta** olan. Uzman, bilgisinin kalıplarını kıramamıştır, bilgisini bir yük gibi taşır sırtında; sürekli notlarına bakar, belledik lerini değiştirmekten korkar.

Dördünün de epistemik sağlığı yerinde olabilir. Sağlıksızlık, giderek ahlaksızlık,

kendini tanımamaktan kaynaklanır. Çırak kendini usta sanabilir. Usta kendini hevesli sanabilir, bundan dolayı bilgiye yapabileceği katkıyı yapamaz.

Şu aşamada epistemik sağlığın birkaç ölçütünü dile getirebilirim: Bireysel epistemik sağlıkta, kendine ve bilgiye **güven** kaçınılmazdır. Bu güven, bilgiye karşı sorumluluk ve **saygıyla** yürütülür, geliştirilir. Sorumluluğun, bilgiyi emanet almakla ilgisi vardır. Emanet alınan bilgiye gözü gibi bakmak, onu daha da geliştirmeye çabalamak bir sağlık belirtisidir. Bu ise sağlıklı bir kuşkuyla yürütülür. Epistemik sağlığı yerinde olan kişinin bilgisi, onun genel anlamda, bütünsel sağlığına (bedensel, duygusal, düşünsel, çevresiyle ilişkileri ile ilgili) katkıda bulunur. Elbette, bilgisinin ve yeteneklerinin sınırını tanımak, bir anlamıyla kendini tanımak, epistemik sağlığın önemli bir koşuludur. Epistemik sağlığın ölçütlerinden biri de onun epistemik ahlakıdır. Bir kitabı aşırarak yazıp, kendi adıyla yayınlayan biri hem ahlaksız hem hastadır.

Şifa, **ethosu**, onun diğer bir görüntüsü olan **pathosu** tanımakla olanaklıdır. **Epistemik ethosu** yaşamada özürülü olan, **pathosu** da yaşayamıyordur. **Bilgi hekimlerinin** ilk işi, bu **pathos** ve **ethos** tanımaz insanın gözlerini (kalp ve akıl gözlerini!) açmaya çalışmaktır. Açılmıyorsa? Bilgiküreyi kirleten binlercesi gibi, bu bilgiye kötülük eden insan, **kako-epistemôn**, hastalığını yaymayı sürdürecektir. Umut, **pathos** ve **ethos** yaşayan insanların sayısını çoğaltıp, bu bilgi kirleticilerini azınlık durumuna indirgeme çabalarıdır.

Nasıl biridir epistemik hastalıklı? Bazı özellikleriyle epistemik hastalıklar taşıyan insan, bilgisi altında ezilen, bilgisinin basıncı ile bastırılmış, bilgisiyle hasta olan (genel anlamda hasta: Bedensel, duygusal, düşünsel, toplumsal hastalıklı....) bilgisiyle mutsuz, dar kafalı, ahlaksız, sömürücü, züppe, yalancı, maskeli, kendini bilmez, bilgisinin yobazı, bilgisine tapan, belli bilgi alanına tutsak olan, bilgi bağımlısı olan biridir. Epistemik hastalık, bilgiyle bütünleşememekten kaynaklanır, bir açıdan. Bilgisinden uzağa düşen, bilgisinin altında kalan, bilgisinin ayırdına varamayan (neyi bilip neyi bilemediği konusunda zorlukları olan) insandır.

Bilgi sağlığı olan bilgikürede, bilginin, çevrenin, ve ortamın yapısı öyledir ki, birey, epistemik hastalıktan uzak durur. Bilginin üretim ve dağılımı, saklanması, bilgiye erişim, ortam ve çevreyi kirletmez. Bilgi üretiminin çok hızlı olduğu bir çağdayız. İnanılmaz hızlarla bilgiler dağılıyor. Bilgi satılıyor, çıkar amaçlı kullanılabilir. Bir silah olabiliyor. Rakip üretim şirketleri birbirinden bilgiyi saklayabiliyor. Bilimsel ve teknolojik bilgiler belli odakların elinde; bireyler bilgi bombardımanı altında, **bilgi sersemliği** yaşıyorlar, bilgilerine **sahip çıkamıyorlar**; sayılamayacak kadar çok bilgi bilgisayarlara akıyor, dergiler, gazeteler, tele vizyon, radyo, çarpıtılmış yanlı, dolayısıyla **gerçekle temasımızı engelleyen** bir yapıda, hastalıklı bilgiler üretiyor, dağılıyor. Ekonomik, siyasal gücü olmayan bireyler ya da toplumlar, bilgiye erişemiyor, bunun sonunda **ortaya çıkan gerçeği öğrenme hakkından mahrum kalıyor**, bilgiküre hastalık üretmeye başlıyor. Bilgi küreciklerinin çevresindeki kalkanlar yüzünden onlardan bilgi çıkmıyor, on-

lara bilgi ulaşmıyor. Bilgisel olarak yalıtılmış birey ve toplumlar, bilgisiz kalabildiği gibi, böyle birey ve toplumlar, **epistemik bağımsızlıklarına** kavuşamadıkları için, bilgi aracılığıyla yönlendirilip, **epistemik boyunduruk** altına giriyorlar.

Veri, kanı, bilce düzeyindeki bilgilerle insanlar yaşamlarını düzenleyemiyor. Öğrendikçe mutsuz, öğrendikçe şaşkın, kararsız, yılgın, korkak bireyler dolaşiyor bilgikürede. **Atherapeutos episteme**, adını verebileceğimiz, **iflah olmaz bilgi fenomeni** ile karşılaşırız.

Sağlıklı bilginin en azından benim yedi düşünme yetimi canlandırması, harekete geçirmesi beklenir. Onunla **anlayabilmeliyim**. Anlayamadığım bilgi, insani bütünlüğü bozar, en ağır epistemik rahatsızlıklara yol açabilir. **Denetleyemediğim**, denetimimden çıkmış, onunla yaşam sorunlarını çözemediğim bilgi sağlıklı değildir. Bilgi bana **teori yapabilme** olanağı vermelidir. Sağlıklı bilgi, bendeki teorik aklımla, teori oluşturabildiğim bilgidir. Bilgi, bana özgürlük veren, sınırlarımdan çıkabilip, dünyayı **şürleyebildiğim** bilgidir. **Coşku verir** bana, arama araştırma gücümü aşkıma arttırır; sağlıklı bilgi, enerji yaratan bilgidir. Eleştiri gücümü arttırır. Sağlıklı bilgi, kendisine, kendisiyle dünyaya **bağlanabildiğim** bilgidir. Anlayabildiğim, onunla hem bilgimi hem dünyayı denetleyebildiğim, teori yapabildiğim, şürleyebildiğim, enerji yaratan (şevk verici!), bağlanabildiğim, onunla eleştirebildiğim bilgi sağlıklıdır, özetlersek!

Kötü bilgi, **kakoepistémé**, sağlıksız ortam ve çevre yaratan, beni epistemik felce uğratan, öldüren bilgi, **epistémé phonia**, bilgikürenin varlığını tehdit eden en büyük tehlikelerden biridir.

Sağlıksız çevre ve ortama direnebilene, **epistemik bağışıklığı** gelişmiş bireylerden de söz edebiliriz. Çevre ve ortamın bilgilerinin altında kalmayan (**hupoepistemi**'ye uğramayan) kendini çevre ve ortamın bilgilerinin üstünde de duymayan (**hüperepistemi** yaşamayan!). Çevre ve ortamıyla epistemik etkileşimini dengeleyip **metrioepistémé**, ölçülü bilgi sahibi olabilen sağlıklı bireyler.

Bilgiküredeki birey, bilgisini en az üç aşamada yaşar: **Alış, işleme, kullanma** aşamaları. Alış aşaması, sağlıklı haliyle, bilgiyi almaya **hazırlıklılığı** gerektirir. **Hupoepistemi** ve **hüperepistemi** yaşamamak, bilgi tarafından ezilmemek, bilgiye kör kalmamak, bilgiler arasında seçme yapabilmek epistemik açıdan hazır insanların işidir. **Pathos** ve **ethosu** yaşayan bir bilen adayı (henüz 'bilen' olmamış!) kendini edineceği bilgiye göre ayarlayıp, bilgiyle hâle girebilen, bir **epistemo daimonia**, bilgi hali içinde bilgiyle karşılaşır. Bilgisinin çağrısını duyar, bir bilgi çağrısı **epistemophonesis** yaşar.

Hazırlıklı bir halde alınmış bilgi, şok yaratmaz, ezmez. Özerk bir **epistemôn** (bilen) tarafından işlenirse, bir eleştiri tutumuyla irdelenir, değerlendirilir, özümсенir, içselleştirilir; üzerinde çalışılır. Geliştirilmeye, yorumlanmaya, alternatiflerinin bulunması çabasına girilir. Alınan bilgiyi durdurma, dondurma, işlemekten çekinme, bilginin üstüne gitmekten kaçınma, kaçınılmış bir bilgi, kendisinin üstüne gidilmeyip, uzak tutulmuş bilgiye (**fügo episteme** diyebiliriz, belki!) yol açar. İşlenmemiş, ham bırakılmış, bayat-

lamış, canlandırılmamış bilgi, yaşamayan bilgidir.

Bilgiyi yaşamda körü körüne uygulama, kendini tanımadan, züppelik ya da ukalalıkla yaşama geçirme, bilgiyi yüceltip ona tapma (**epistemolatri!**), bilgiyle, bilginin hiç ayırdına varmadan yaşayıp gitme, bilgiye duyarsızlığın yarattığı sağlıksızlıktır.

Bilgi sağlığını sistematik incelenmesi daha uzun bir yol yürümeyi gerektiriyor.

Abstract

On The Way To Epistemyatri

Epistemyatri, as proposed first time in this paper, is a philosophically conducted interdisciplinary study of human beings' relation to her knowledge. It stems from the combination of two Greek words: *epistêmê* and *ietreia*. It searches out the conditions under which people can gain their *epistemic health*. "How should I live with my knowledge to attain *epistemic health*?" is the basic question of epistemyatri."How can I be master of my stock of information?" "How can I steer my knowledge in order to avoid its supposedly unconscious adverse effects upon my life?" "What kinds of disorders might appear if I am not epistemyatrically aware of my life with my knowledge?" These are some questions that have been dealt with in this paper.

This paper is an attempt to venture to explore an *epistemic area* where remains uncharted so far. (Though Stoic Philosophers and Foucault to some extent have opened the way!)